

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА: ПОЛІТИКА УКРАЇНІЗАЦІЇ

Третім Універсалом Української Центральної Ради, оприлюдненим 7 (20) листопада 1917 р., вперше в двадцятому столітті було здійснено одвічні прагнення багатьох поколінь, вічна національна ідея українства, яку обґрунтував геніальний Кобзар, закликаючи наш народ розбудовувати власну домовку — рідну країну, справедливу державу, їх невід’ємні складові — свої місто, село, садибу, сім’ю, бо «в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля»¹.

В Універсалі говорилося (цитуюмо за архівним оригіналом): «народе Український і всі народи України. Тяжка й трудна година стала на землю Республіки Російської. На півночі в столицях іде межиусобна і кривава боротьба. Центрального Правительства немає і по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти — дужої, єдиної, народньої Вкраїна теж упасти може в безодню межиусобиці, різні, занепаду...

Оповідчаємо: **ОДНИНІ УКРАЇНА СТАЄ УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНЬОЮ РЕСПУБЛІКОЮ**»².

«Ми стояли на межі обітованої землі, землі визволення, української державності, задоволення одвічних мрій трудячого українського народу. — говорив М.Грушевський — ми заткнули на сій межі наш побідний прапор — наш третій універсал — мабуть найважливіший акт, який коли-небудь з’являвся на нашій землі»³. В умовах відсутності «центрального правительства», руйнації старої держави III Універсал де-факто проголошував утворення **незалежної** УНР. В Універсалі висловлювалось прагнення «помогти усій Росії, щоб уся республіка Російська стала **спількою** (виділення наші — Авт.) вільних і рівних народів»⁴. Як бачимо, в архівному оригіналі універсалу немає навіть терміну «федерація». У виступі на засіданнях УЦР 16 грудня 1917 р. М.Грушевський відзначав, що Центральна Рада — найвищий революційний орган самостійної України. «Обставини склались так, — однозначно заявив він, — що Україна на ділі стала самостійною, незалежною державою. Це уже безперечно»⁵.

Уже в самому тексті III Універсалу йшлося про обов’язкові законодавчі приписи, які може ухвалити орган незалежної держави — про її кордони, про скасування смертної кари, про початок

мирних переговорів для виходу із світової війни і т.д. З середини листопада 1917 р. до 9 січня 1918 (до IV Універсалу) УЦР, як орган самостійної держави, ухвалює закони «Про вибори до Установчих зборів УНР», «Про відстрочку призову на військову службу», «Про амністію», «Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР», «Про утворення українського народного війська», «Про утворення Генерального суду» та інші.

В IV Універсалі Центральної Ради 9 (22) січня 1918 р. було де-юре закріплено те, що фактично здійснилось ще в листопаді 1917 року. А всього з листопада 1917 р. по кінець квітня 1918 р. було ухвалено більше 50 законів про розбудову держави, її структур.

Третій Універсал, проголошення УНР — кульмінація революційних подій 1917 р. в Україні, які були етапом найвищого піднесення визвольного руху проти багатовікового пригнічення нашого народу російським царизмом, правителями інших держав. Адже тільки в 2-й половині 19 століття і на початку 20 століття в Російській імперії було видано 10 законодавчих та урядових розпоряджень (1862, 1863, 1869, 1876, 1888, 1889, 1895, 1908, 1910, 1914 рр.), які забороняли вживання української мови, українськомовні видання.

Революційні події 1905–1907 рр. на короткий час послабили тиск заборон. Але після поразки революції утиски царизмом українського народу, його культури відновились з новою силою. Вважалось, що такого народу «не было, нет и быть не может». В офіційному статистичному збірнику «Ежегодник России 1909 г.» в таблиці «Племенной состав населения» (терміни «народ, нація, національність» офіційні царські посадовці навіть не вживали) серед перерахованих 12 «племен», що населяли тоді 160-мільйонну Російську імперію, українці навіть не згадувались⁶. Назви «Україна», «українець», «український» викреслювались цензурою з усіх видань. Українцям заборонялось розмовляти в публічних місцях рідною мовою, не дозволялись українські лекції в школах, на концертах, виставах. Викладання в навчальних закладах велось російською мовою. А про українську державність годі було й згадувати.

Ненабагато краще жилося і українству в Галичині, Буковині, Закарпатті під Австро-Угорською імперією. Маючи представництво в парламенті, певні можливості для використання рідної мови, творення деяких українських громадських і освітянських інституцій, воно все ж вважалось навіть не другорядною, а етнічною спільнотою так би мовити четвертого порядку (після австрійців,

угорців, поляків), терпіло від усяких офіційних і неофіційних обмежень.

Становище почало змінюватись після краху самодержавних режимів в Росії та Австро-Угорщині. Коли почалась «весна народів», їх визволення, яке в Україні назвали «відродженням нації». Сутність цього процесу визначалась одностайною вимогою постанов і резолюцій всіх товариств і організацій: «українізація всіх галузів життя»⁷. УЦР втілювала цю вимогу в життя, ввела поняття «українізація» в широкий обіг, започаткувала ті процеси, що складали її зміст. В своїй резолюції від 22 квітня 1917р. УЦР визначила, що всю свою діяльність вона проводить «сточи на принципі **українізації** (виділення наше — В.Ш.) всього життя на Україні»⁸. Тобто йшлося про українізацію як всеосяжний процес всього національного, політичного, державотворчого, соціально-економічного і духовного розвитку українського народу. Цей термін використовувався нею як для позначення змісту і форм широкого поступу загалу, так і окремих ділянок народного життя, конкретних структур і організацій. В цій же резолюції йшлося про «українізацію війська», яка є «невіддільною частиною сеї програми». В доповідній записці УЦР Тимчасовому Уряду від 22 квітня 1917 р. йшлося про широке розуміння процесу українізації: «...Домагання національної школи, армії, українізації всього життя на Україні мають у корені головним чином ... відроджене та визволене почуття й достоїнство людини»⁹.

У зв'язку з викладеним процес, позначений терміном «українізація», його появу і зміст з огляду на історичні факти необхідно пов'язувати в першу чергу з діяльністю УЦР. В цьому сенсі навряд чи доцільно замінювати цей термін поняттям «дерусифікація». Адже термін «українізація» запроваджено у широке вживання в 1917 р. як відображення головного напрямку і змісту тодішніх революційних подій в Україні, діяльності національних політичних сил. Пізніше цей термін використала і радянська влада для позначення політики значно вужчої за змістом (без створення національної незалежної держави із власною армією, дипломатичною службою, грошовою системою тощо, без плюралізму політичних сил, без самостійної економіки і т. д.) В 1917 р. йшлося про українізацію не народу (він був і залишався українським), і не тільки про дерусифікацію, тобто припинення штучної підміни його власного ества російськими мовою, культурою, державністю тощо. Політика українізації, як її започаткувала УЦР, — це в першу

чергу приведення у відповідність до національної сутності пер-важної більшості населення — українства змісту і форм діяльності тих інституцій, які його обслуговують, — створення власної держави, забезпечення соборності українських земель, відповідного функціонування її структур, працівників, політичних і громадських організацій, закладів освіти, науки, різних видів мистецтв, засобів масової інформації, піднесення національної культури, духовності, мови тощо.

При цьому УЦР розглядала процес українізації в тісному зв'язку із забезпеченням прав національних меншин. Уже в повідомленні про утворення УЦР (березень 1917 р.) говорилося про здійснення прагнень українства «з забезпеченням прав національних меншостей — росіян та інших». Про це не раз заявляв М.С.Грушевський¹⁰. Права національних меншин були закріплені законом «Про національно-персональну автономію», прийнятому 9 січня 1918 р. Тобто в процесі українізації ніхто не збирався дерусифікувати, наприклад, росіян, які проживали в Україні. Поряд з вільним використанням ними російської мови, інших здобутків рідної культури йшлося про збагачення їх відповідними надбаннями українців, які складали абсолютну більшість населення краю проживання перших.

Доцільно мати на увазі й іншу сторону питання: що ж приходило на зміну «русифікації». Польські власті в 20–30 рр. двадцятого століття «дерусифікацію» Волині та Галичини здійснювали як їх «полонізацію», румунські можновладці «дерусифікували» Буковину, Бессарабію, Ізмаїльщину шляхом їх «румунізації» тощо.

Видатну роль в українізації всіх галузей життя народу відігравали духовний спадок і приклад героїчної боротьби пророків національного і соціального визволення народу, в першу чергу Тараса Шевченка. В 1917 році саме на нього рівнялось українство, скрізь лунало полум'яне його слово, поруч з національними прапорами виднілись його портрети, повсюдно співали «Заповіт» та інші пісні на його слова. Твори найвидатнішого українця, його ідеї, що втілювали багатомісний прагнення народу, повсюдно сприймалися як незаперечний дороговказ до дії. До того ж в умовах, коли три чверті населення були неграмотними і не могли навіть читати тогочасні газети, листівки, а промови на чисельних мітингах і зборах проголошувались малознаними або й зовсім невідомими широкому загалу людьми, саме думки і пророцтва «Кобзаря» (ця книга була майже в кожній українській хаті), які передавались із покоління

в покоління, співзвучні їм заклики політичних сил користувались найбільшим авторитетом.

Українізація втілювалась перш за все в національному характері самої Української Центральної Ради, яка започаткувала цей процес і очолила його. Особливу увагу УЦР приділяла відродженню національного змісту і форм духовного життя, що в свою чергу було важливим чинником розвитку українізації в інших сферах. Широко запроваджувалась рідна мова в освіті, державних і недержавних установах, політичному житті, в церкві тощо. Повсюдно в школах почали вивчатись українознавчі науки: історія України, українські мова, література, право, географія, етнографія, малярство тощо. Розгортались національні преса, книговидання, музейництво, просвітницька діяльність. Після проголошення 3-го Універсалу цим питанням було присвячено 15 спеціальних законів, прийнятих УЦР.

Знаменним явищем українізаційного процесу стала активна участь в ньому поряд з політичними партіями, різними громадськими об'єднаннями і українських військовиків, які виступали в авангарді боротьби за визволення народу, відновлення його держави. Ще в березні 1917 р. в Києві відбулось Українське військове віче — зібрання солдатів, офіцерів, інших військовослужбовців-українців, яке проголосило себе Установчою Українською Військовою Радою і закликала до утворення українського національного війська. Ця Рада рекомендувала, «щоб по всіх полках, де більшість становлять українці, негайно було ...заведено уживання Української Урядової мови, і щоб такі полки поповнювались українцями, в командний склад призначались офіцери української народності»¹¹.

В тодішній російській армії служило 4 млн. українців Невдовзі в Києві ними було утворено охочекомонний (добровільний) полк ім. Б.Хмельницького (командир штабс-капітан Д.Путник-Гребенюк), український військовий клуб ім. П.Полуботка (голова поручик М.Міхновський). За їх прикладом в багатьох місцях виникали українські військові формування, віча, клуби, товариства, ради, комітети тощо.

Українські військові взяли активну участь в Українському національному з'їзді (конгресі) 6–8 квітня 1917 р., який надав УЦР легітимного характеру. Кілька з них — солдати Овдєнко, Гайдай, Колос, полковник Глинський, матроси Пилишенко, Крупський — були обрані до його президії. В складі останньої селянство представляли Барановський і Єфремов, робітництво — Винниченко,

інтелігенцію — О.Левицький та Штейнгель, духовенство — о. Погорілко. Головував на з'їзді (конгресі) представник українства Кубані С.Ерастів. Почесним головою одностайно обрали М.Грушевського. Склад делегатів цього форуму, його керівних органів, а головне — прийняті резолюції свідчили про загальну підтримку українством, різними його верствами справи національного відродження, розбудови державності, соціального визволення, українізації всіх галузей життя¹².

Загальна ситуація була складною. Спротив самовизначенню українства, відновленню його духовного життя, державності, розбудові українських збройних сил чинили Тимчасовий уряд Росії, підпорядковані йому управлінські структури, командування армії, антиукраїнські партії і об'єднання. Це вимагало політичного маневрування. Тому творення власної державності, її війська, як й українізацію всіх галузей життя, Центральній Раді доводилось проводити обережно, тактично виважено, щоб не наразити Українську революцію на небезпеку негайного силового придушення російськими владними колами.

Не відразу вдавалось знаходити оптимальні шляхи в національному, державному в т.ч. військовому будівництві, природними були важкі пошуки і розбіжності в підходах до нього чільників українського політикуму. Будучи єдиними, наприклад, в розумінні необхідності українізації військових частин тогочасні лідери не однаково бачили майбуття збройних сил. М.Міхновський обстоював постійну регулярну армію. В.Винниченко, підкреслюючи потребу «боронити свою волю», бачив їх у вигляді «народної міліції, демократичної й за складом, і за тими цілями, які вона поставить собі». Назва «міліція» виводилась з латинського «militia» — військова служба. Цим підкреслювалось намагання мати не кастову, відірвану від народу мілітаристську силу, а невіддільне від нього і підконтрольне йому силове формування, яке спирається на підтримку широкого загалу і захищає його інтереси. Враховувалось і те, що дислоковані тоді в Україні військові частини в т.ч. й українізовані підпорядковувались російському верховному командуванню і були зобов'язані виконувати його накази. Альтернатива такій небезпечній ситуації вбачалась в нових підходах до організації збройних сил, щоб створити силові структури, які б діяли за територіальним принципом тобто не підлягали російському верховному командуванню, були об'єднані в межах своєї території — України і могли при необхідності захистити Українську революцію.

В цих погляди певною мірою відображались й тогочасні суспільні явища. Зокрема, крім регулярних військових частин в 1917 р. повсюдно виникали воєнізовані громадські об'єднання — загони «вільних козаків», «січовиків», «гайдамаків», «народного ополчення» тощо. Але недостатньо враховувалась необхідність формувати у членів таких підрозділів відповідні військові якості: володіння зброєю, всією складною військовою технікою, вироблення специфічних особистісних характеристик (дисциплінованість, підкорення командирам, мужність, сміливість, здатність з ризиком для життя виконувати військові накази по захисту Вітчизни). Оборона краю невіддільна від вироблення і здійснення військової стратегії й тактики, застосування засобів і прийомів силового протистояння з супротивником. Все це потребує професійної виучки, регулярної служби, відповідних військових структур і сталого складу армійських частин, державного керівництва і піклування. Творення національної армії вимагало значних коштів і часу, яких історія Центральної Раді не відвела.

Загальне національне піднесення, в т.ч. й серед українських військовиків, робило свою справу. 10–15 травня 1917 р. відбувся Перший Всеукраїнський військовий з'їзд. Про ентузіазм, який панував серед 900 його учасників, свідчать його рішення. Від імені 1,5 млн військових-українців цей форум висловив довіру УЦР, висунув вимогу автономії України й утворення українського народного війська¹³.

Другий Всеукраїнський військовий з'їзд, який за участі 2,5 тис. делегатів проходив 5–11 червня 1917 р. в приміщенні київського оперного театру, прямо запропонував «переведення підвалин автономії України в життя» в порозумінні з національними меншинами. Ця пропозиція була втілена в зачитаному на одному з його засідань 10 червня Першому Універсалі. Було обрано Всеукраїнську раду військових депутатів з 132 осіб, яка в повному складі увійшла до Центральної Ради, створила там впливову військову фракцію. 12 червня в Троїцькому Народному домі (нині — театр оперети) в присутності делегатів цього форуму, членів УЦР Універсал було оприлюднено знову. Потім втретє його проголосили на багатотисячному мітингу з парадом українських полків на Софійському майдані. Тут же було вперше в Києві відправлено українською мовою урочистий молебень, під час якого вперше виголошували «многая літа» — «народові українському і його урядові», проспівали стоячи на колінах «борцям за вільність України — вічну пам'ять»,

прозвучали і молитва «за військо українське і старшину його», «Заповіт», «Ще не вмерла Україна»¹⁴. Перший Універсал став важливим кроком до відновлення української державності.

Характерною була й еволюція назв і змісту документів УЦР. Якщо, спочатку, вони були закличними та рекомендаційними — «відозви», «ухвали», «резолуції», то після надання УЦР легітимності Національним Конгресом вона приймає вже як суто українські правові акти «накази», «постанови» з обов'язковими приписами. А з червня 1917 р. за досвідом ще Б.Хмельницького та інших гетьманів починає видавати «універсали», які виконували функції актів конституційного характеру. В першому Універсалі прямо говорилось: «Хай порядок і лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські збори (Сейми). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Україні, мають право видавати тільки наші Українські збори». В цьому документі вперше вживається терміни «закони» щодо актів української інституції, йдеться про найвищий законодавчий орган — «Всеукраїнські збори», про розподіл гілок законодавчої та виконавчої влади. Тоді ж було обрано комісію по підготовці Статуту, тобто конституції України. 16 липня 1917 р. УЦР затверджує Статут Генерального секретаріату, «який являється вищим органом управління на Україні» Стосовно конкретних правових актів назва «закон» почала широко використовуватись з листопада 1917 р., після III Універсалу. Всього після утворення УНР було ухвалено біля 90 її законів і законодавчих актів, включаючи і Конституцію.

Власні українські законодавчі акти викликали повсюдно загальне піднесення, розуміння того, що саме народ є джерелом влади.

Не маючи змоги із зрозумілих причин негайно проголосити незалежну українську державу, щоб не наразити її на небезпеку, УЦР обережно, але наполегливо йшла до цієї мети. Вже в I її Універсалі проголошувались воля розкованих українців-рабів: «Хай народ український на своїй землі має право сам керувати своїм життям».

Ці події дали новий імпульс розбудові українського війська. У створеному невдовзі першому українському уряді — Генеральному Секретаріаті була встановлена посада Генерального секретаря (міністра) військових справ. Ним було призначено обраного першим і другим військовими з'їздами голову Українського генерального військового комітету (УГВК) С.Петлюру. УГВК мав

відділи: мобілізаційний та військової комунікації, військово-інженерний, військових шкіл, вільного козацтва, санітарно-медичний, комісію спецслужб тощо¹⁵.

Російський Тимчасовий уряд всіляко опирався українізаційним процесам. Змусив, зокрема, УЦР своїм 2-м Універсалом відкласти проголошення автономії України, було скасовано ряд генеральних секретарств, в т.ч. військових справ, що гальмувало розбудову держави. Але все ж влітку і восени 1917 р. попри перепони російських властей, розбіжності поглядів в керівництві УЦР щодо шляхів, наприклад, військового будівництва, різні ексцеси і провокації збільшувалась кількість українізованих полків, до 60 тисяч чоловік зросли ряди «вільного козацтва», обережно творились структури державного військового керівництва. З червня за ініціативою одеських вояків виникають гайдамацькі курені і коші. В листопаді з галицьких січовиків, які попали в російський полон, формується Галицько-Буковинський курінь на чолі з Є.Коновальцем, що взяв під охорону Центральну Раду, її голову М. Грушевського.

Знаменною подією став третій Всеукраїнський військовий з'їзд 20–31 жовтня 1917 р. за участі 2,5 тис. делегатів. Після одержання звістки про збройне повстання 25 жовтня в Петрограді і перехід влади в Росії до Раднаркому на чолі з В.І.Ленінім вони перервали зсідання і оголосили себе полком, який переходить в розпорядження УЦР. Продовживши роботу 28–31 жовтня з'їзд ухвалив історичну постанову з одностайною вимогою «негайного проголошення ... Української Демократичної Республіки» в етнографічних межах України. В ній вся «громадська та військова власть» мають належати Центральній Раді і Генеральному Секретаріату. Вони «опираючись на революційне українське військо» повинні здійснювати «всю повноту влади» в країні¹⁶.

7 (20) листопада голова УЦР М.Грушевський, посилаючись на постанову військового з'їзду, «який, за його словами, був представництвом трьох мільйонів озброєного люду»¹⁷, зважаючи на загальне прагнення більшості народу оголосив вікопомний Третій Універсал, яким вперше в двадцятому столітті була відновлена українська державність.

Такому перебігу подій сприяли і конкретно-історичні обставини, що склались в тодішній Росії, зокрема, повалення Тимчасового уряду. Останній всіляко опирався самовизначенню українства, навіть дав наказ притягти Генеральний секретаріат до судової

відповідальності «за сепаратизм», підготувати в петроградській тюрмі камери для ув'язнення українських провідників¹⁸. Скиннення цього самозваного¹⁹ російського керівництва більшовиками (подобається це комусь сьогодні чи ні) усунуло в кінці жовтня — листопаді 1917 р. таку очевидну загрозу Українській революції, створило сприятливу ситуацію для відновлення державності нашого народу.

Це також дало можливість УЦР не визнавати Раду Народних Комісарів на чолі з В.І Леніним як «всеросійське правительство», але й не ворогувати з нею, розглядати її як уряд власне Росії (Великоросії за тодішньою термінологією). А відтак констатувати відсутність центрального уряду в Російській республіці, яка об'єднувала і т.зв. національні окраїни, та припинення її існування. Тому теза Універсалу «не одділяючись від республіки Російської» не мала практичного наповнення, відіграла роль тактичного і пропагандистського маневру. Тим більше, що далі йшлося про необхідність створити спілку (не єдину державу, не федерацію — такого терміну в архівному оригіналі Універсалу немає) рівних і вільних в будь-якому сенсі народів колишньої імперії. Проголошення Раднаркомом 2 (15) листопада «Декларації прав народів Росії», якою визнавалось право народів на самовизначення аж до відокремлення, знімало і юридичні перепони для такого перебігу подій. Інша справа, які в кого були справжні наміри, як Раднарком дотримувався проголошених принципів. Подальші події свідчили про очевидний відступ від них. Але в листопаді 1917 р., як свідчив В.Винниченко, «робітничо-селянська революція в Росії ... розірвала ті нитки, якими пов'язало нас Тимчасове Правительство, увільнила наші руки, якими ми зараз же утворили зазначений в Універсалі стан на Україні»²⁰.

Проголошення Української Народної Республіки докорінно змінило ситуацію й вимагало якнайшвидшого конституційного закріплення цього нового статусу України. Своім IV Універсалом Центральна Рада ставила завдання «якнайскоріше», «за кілька тижнів» скликати Українські Установчі збори, які б «закріпили свободу, лад і добробут, Конституцію нашої незалежної Української Народної Республіки на добро всього трудящого народу»²¹.

Вже під безпосередньою загрозою державного перевороту УЦР 29 квітня 1918 р. ухвалила Статут про Державний устрій, права і вільності УНР — Конституцію держави²². В ній Україна проголошувалась суверенною демократичною парламентською республікою, в якій громадянам гарантуються широкі права і свободи.

Верховну владу в республіці мали здійснювати Всенародні Збори як законодавчий орган і рада народних Міністерств — орган виконавчий. Передбачалося, що голова Всенародних Зборів «іменем республіки сповнює всі чинності, зв'язані з представництвом Республіки». Особливістю документу порівняно з конституціями західних держав було встановлення однопалатного органу вищого державного управління (Всенародні Збори). Конституцією не передбачався пост Президента.

Гетьманський переворот не дав змоги увійти цій Конституції, як й іншим законам в дію. Але ці акти залишились в історії як приклад мужності й послідовності в українізації державних структур, у відстоюванні прав українського народу. Їх зміст має прислужитися до законотворчої діяльності й розвитку сьогоднішньої незалежної України.

Важливим напрямом українізаційної діяльності УЦР була її турбота про вирішення гострих соціальних проблем, щоб економіка краю функціонувала задля задоволення потреб власного народу. До цього спонукала дійсність, з її гострими соціальними суперечностями, з пригніченням більшості нації — робітників і селян, власний досвід багатьох діячів УЦР. Заступник її голови В.Винниченко писав: «З дитинства, з того часу, як поміщик Бодіско бив мого батька у себе в економії, як обдував його, як визискував, як вигнав у землянку в полі, де я пас череду, з того моменту вже прийняв в душі собі зерно ненависті до соціального визиску, до Бодісок усякого гатунку: потім усе життя організовуючи те зерно в свідому, безоглядну, жагучу ворожість до соціального, політичного і всякого панства»²³.

Чимало тодішніх українських лідерів розглядали українство як переважно селянську (мужицьку) і робітничу націю. Відродження її вони ставили у пряму залежність від задоволення обгрунтованих пекучих запитів основи нації — селянства і робітництва. Аналізуючи досвід визвольних змагань, В.Винниченко писав: «...Помилкою було б думати, що ця національна боротьба була поза сферою соціальною. Навпаки, з цієї доби так само виразно видно, що національний і соціальний моменти неподільні. Тут цілком виразно помітно, як національний утиск капіталістичних клас на Україні тісно йшов із соціальною і політичною реакцією, як в ім'я і ради соціальних інтересів паразитарних клас їм необхідно треба було нищити національні українські здобутки. І так само наочно видно, як справа національного визволення неминуче в'язалася

з справою соціальною, з інтересами українських працюючих мас»²⁴. З огляду на невелику кількість українців серед крупних промисловців і землевласників бажання останніх зберегти свої привілеї, і неувага до соціальних проблем в українських селян і робітників «це — писав В.Винниченко — зарані згода на панування руської реакції, руської феодальної і фінансової буржуазії, а значить, на панування руської культури й національності. Такий підхід мав би згубні наслідки і для державності. Трудніше і майже неможливо утворити тепер буржуазну українську державу — зазначав він в 1919 р. — бо не маємо власних буржуазних клас». Прагнення ж зберегти привілейоване становище заможних прошарків «нічого іншого не можуть дати, як панування буржуазії, а як своєї немає, то неукраїнської, себто знищення української державності і поневолення української культури»²⁵.

З 19 партій, що діяли в УЦР — 17 були прибічниками соціалістичної ідеї. Але вони бачили її інакше ніж те, що сталося пізніше, зокрема в 20–40 рр. ХХ ст. Соціалістичний лад розглядався ними як стан реального народовладдя, де б забезпечувалась державна незалежність України, національне відродження, права людини, політичний плюралізм, поєднання різних форм власності, добробут і висока культура людей. «Я, як демократ і соціаліст, ...усе своє життя стояв на обороні прав націоналісти, і не тільки своєї...», чітко визначав свою позицію М.Грушевський²⁶.

Будучи одним з керівників Української партії соціалістів-революціонерів, членом української секції Міжнародної соціалістичної конференції в Люцерні, Грушевський завжди відстоював корінні інтереси українського народу. В підписаній ними та іншими діячами УЦР Декларації української секції Інтернаціональної соціалістичної конференції в Люцерні (1919 р.) вказувалось, що «свобода пригноблених народів... є необхідною попередньою умовою для прогресу соціалізму»²⁷.

В УЦР розуміли небезпеку розриву між національними та соціальними проблемами, протиставлення цих життєво важливих сторін українізаційного процесу. Тому в III Універсалі, наступних законах передбачалося задоволення основних тогочасних соціальних вимог — скасування поміщицької власності на землю, здійснення державного контролю над виробництвом, відміна смертної кари, 8-годинний робочий день, про пенсії, про збільшення оплати праці різним категоріям працівників, про громадські роботи і т. д. Всього УЦР було ухвалено біля 20 законів соціального напрямку.

Це відповідало уявленням тогочасного українського керівництва про українізацію і відповідні напрями своєї діяльності. «Єдина можливість урятуватись, — зазначав заступник голови УЦР В.Винниченко, — це, перехопивши владу з рук руських большевиків, добивати на Україні приватний і великий капітал, нищити (не фізично, а соціально) буржуазію і провадити господарство методами громадської ініціативи, надавши укркооперації ролю торговельного й промислового фактора. Кооперація справилась би з цим завданням, бо в ній сполучається і особистий інтерес і громадський, і національний»²⁸. На жаль не всі закони здійснювались, прагнучи запобігти хаосу УЦР затягнула з вирішенням земельного питання, що негативно позначилось на її долі.

УЦР об'єднувала різних, часом романтичних, але завзятих в досягненні поставленої мети людей. Характерно, що протягом тривалого часу члени УЦР не отримували якоїсь твердої зарплати. З 25 листопада 1917 р. їм почали компенсувати витрати у формі своєрідних командировочних за дні участі в сесіях УЦР. І при цьому в ній не було корупції.

Підсумовуючи діяльність Центральної Ради, Грушевський говорив в березні 1918 р.: «Ми не лукавили. Ми просто йшли, у нас нема зерна неправди за собою. Українська Центральна Рада за рік своєї діяльності не політиканула ні однієї хвили, вона не зробила ні одного фальшивого кроку, вона мала перед собою тільки мету послужити інтересам многострадального українського народу і тих народів на Україні суцільних, котрі з ним зв'язала історія... Ми можемо з гордо піднятим чолом підняти над своєю землею прапор Української Центральної Ради. Ми винесли його не заплямованим»²⁹.

УЦР протягом трохи більше року свого існування в надзвичайно складних умовах зробила стільки корисного для свого народу, скільки нікому ніколи не вдавалось здійснити за такий короткий час на протязі всієї історії України.

Доцільно було б встановити нарешті (така пропозиція неодноразово вносилась автором ще декілька років назад) пам'ятний День відновлення української державності і соборності, який відзначати щорічно 20 листопада, коли в 1917р. було оголошено Третій Універсал.

¹ Шевченко Т. Кобзар — К., 1997 — С. 224.

² Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі — ЦДАВО; документи цитуються із збереженням стилю і орфографії оригіналу). — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 18.

- ³ *Грушевський М.С.* На порозі нової України — К., 1991. — С. 71.
- ⁴ ЦДАВО. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 18.
- ⁵ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. — К., 1997. — Т. 2. — С. 37.
- ⁶ Ежегодник России. 1909 г. — С. Петербург, 1910. — С. 66.
- ⁷ *Винниченко В.* Відродження нації. — К., 1990. — Ч. 1. — С. 77.
- ⁸ Українська Центральна Рада. Док. і матеріали. — Т. 1. — С. 70.
- ⁹ Там само. — С. 96–97.
- ¹⁰ Там само. — С. 44.
- ¹¹ Український національно-визвольний рух. Березень — листопад 1917 р. Документи і матеріали. — К., 2003. — С. 49.
- ¹² Українська Центральна Рада. Док. і матеріали. — Т. 1. — С. 52–74.
- ¹³ Український національно — визвольний рух. — С. 279–284.
- ¹⁴ Там само. — С. 386–391, 416–419.
- ¹⁵ Там само. — С. 956.
- ¹⁶ Там само. — С. 870–878.
- ¹⁷ Українська Центральна Рада. Док. і матеріали. — Т. 1. — С. 396.
- ¹⁸ Там само. — С. 372; *Винниченко В.* Відродження нації. — Ч. 2. — С. 58–60.
- ¹⁹ Російський Тимчасовий уряд було самочинно утворено 2 березня 1917 р. на приватному зібранні 13 депутатів (із загальної їх кількості 441) Державної думи, діяльність якої була зупинена царським указом 25 лютого 1917 р., і більше вона не збиралась. До того ж навіть у повному складі Дума була до-радчою структурою і не мала права формувати уряд. Ніякого ж представницького виборного органу (форуму), який би надав легітимного характеру самозваному Тимчасовому уряду так і не було скликано.
- ²⁰ *Винниченко В.* Відродження нації. — Ч. 2. — С. 80.
- ²¹ ЦДАВО. — Ф. 1063 с. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 6.
- ²² Українська Центральна Рада. Док. і матеріали. — Т. 2. — С. 330–335.
- ²³ *Винниченко В.* Щоденник. — Едмонтон — Нью-Йорк. — 1980 — Т. 1. — С. 353.
- ²⁴ *Винниченко В.* Відродження нації. — Ч. 3. — С. 11.
- ²⁵ *Винниченко В.* Лист до Є. Чикаленка 13 лютого 1919 р. // Вітчизна. — 2003. — № 3–4. — С. 103.
- ²⁶ ЦДАВО. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 37.
- ²⁷ Там само. — Спр. 1. — Арк. 235.
- ²⁸ *Винниченко В.* Лист до Є. Чикаленка 10 березня 1921 р. — С. 106.
- ²⁹ ЦДАВО. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 97.